

КАТЕГОРИЗАЦІЯ МЕТАФОРИЧНИХ ЗСУВІВ: ТИПОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

С.О. Швачко, О.А. Мокренко

Стаття присвячена метафоричним зсувам (об'єкт дослідження), їх типологічним аспектам (предмет дослідження).

Метафора з часів античності привертала увагу лінгвістів, філософів, психологів. Вона є одним із засобів пізнання реальності, осягнення свідомості, реалізації мовного потенціалу шляхом трансформації сфер доменів: від конкретної до абстрактної, від матеріальної до духовної. Метафоризація є потужним засобом розвитку і збагачення семантики і функцій слів [1: 145]. **Актуальність** теми зумовлена значним інтересом сучасної лінгвістичної науки до метафоричних зсувів як вторинної номінації, що базується на порушенні усталених логічних зв'язків і формуванні нових. Потреба системного узагальнення та вироблення єдиної типології набуває особливої актуальності на сучасному етапі розвитку лінгвістичної науки. **Метою** нашого дослідження є виявлення типологічних особливостей метафоричних зсувів у сучасному англомовному та україномовному дискурсах.

Лінгвісти намагались дістатися суті метафори, дослідити її природу і механізми, розглядаючи метафору під різними кутами зору. Це обумовило появу численних типологій. Таким чином, за структурним принципом метафори поділяються на:

- прості (елементарні) (simple or elementary) [4: 55]
- розгорнені (поширені) (prolonged or sustained) [4: 55]

Проста метафора - метафора, фокус якої представлений одним словом чи словосполученням, що виконують в реченні одну синтаксичну функцію [6]. Пор.:

англ.: *Cycles ferried my cradle; The leaves will whisper there of her; The ocean swelled for a far storm* [7: 144, 180, 252]. *Fair smiled the evening* [8: 302].

укр.: *Поникли береги осінні; Уже полуменили полуниці; Огонь на обрії тремтить; Сонце злякане не гріє* [9: 69, 120, 174, 231].

Розгорнута метафора представляє складний концепт і реалізується або структурно складним метафоричним фокусом, або поширеними, метафорично осмисленими рамками [6]. Пор.:

англ.: *The yellow fog that rubs its back upon the window-panes, / The yellow smoke that rubs its muzzle on the window-panes / Licked its tongue into the corners of the evening, / Lingered upon the pools that stand in drains, / Let fall upon its back the soot that falls from chimneys, / Slipped by the terrace, made a sudden leap, / And seeing that it was a soft October night, / Curled once about the house, and fell asleep* [7: 282].

укр.: *Останні троянди, / Білі троянди, / Вересневі троянди. / Вони одяглися / В ризи невинності, / В шати дівочої чистоти, / Вони крізь осінній туман / Ледве пригадують літо, / Сонце і грози, / Краплисті дощі і веселі веселки, / Ночі душні і поранки рожеві, / Вони, як вві сні, / Бачать весни коливання зелене, / Чують безсмертні слова солов'їні, / Дотики вітру щасливого ловлять* [9: 13].

Морфологічний підхід до класифікації метафор базується на приналежності базових метафор (слів- оболонки) до тої чи іншої частини мови. Теоретики стверджують, що метафорично може бути використана будь-яка частина мови. Однак на практиці процес метафоризації зводиться переважно до транспозиції іменників, дієслів, прикметників, що об'єктивує наступну таксономію за морфологічним принципом :

- іменникова метафора (nominal)
- прикметникова метафора (adjectival)
- дієслівна метафора (verbal) [3].

Іменникова метафора переважно має емоційно-оцінне забарвлення. Ознаки предмета чи явища, назва якого набуває переносного значення, конотації, що

супроводжують слово-оболонку, відіграють найбільшу роль у процесі метафоризації [3]. Іменникові метафори становлять основний масив метафорики і охоплюють всі класи іменників. Джерела утворення:

– Метафоризація ознак іменників- неістот різних лексико- семантичних класів.

Пор.:

англ.: *acute angle- acute mind; big box- big voice; cheap goods- cheap flattery; cold water- cold facts; flood of a river- a flood of abuse; golden chain- golden age; grain of sand- grain of truth;*; *grey sky- grey matter; hot day- hot news* [10: 8, 58, 99, 112, 228, 258, 256, 260, 283].

укр.: *бархатний піджак- бархатний сезон; гарячий обід- гарячий слід; гострий кут- гострий язик; залізні ворота- залізні нерви; березова кора-березова каша; пустий портфель - пустий звук* [11: 17, 170, 192, 311, 366, 721].

– Метафоризація ознак іменників- істот різних лексико-семантичних класів. Пор.:

англ.: *silly boy- silly cow; crocodile skin- crocodile tears; dog’s leash- dog’s dinner; lion’s strength- lion’s share* [10: 135, 138, 173, 349].

укр.: *вовчий вий- вовчий; крокодиляча шкіра- крокодилячі сльози* [11: 140, 401]; *собачий лай- собача душа* [12: 840].

– Перенесення ознак з іменників-істот на іменники-неістоти та навпаки. Пор.:

англ.: *bright day- bright girl; cheerful person- a cheerful room; clever boys- clever fingers; a flight of birds- flight of fancy/ of time; gilded watch- gilded youth; wide experience- wide boy* [10: 75, 100, 107, 227, 250, 717].

укр.: *скромна дівчина- скромна шипшина; упертий товариш- упертий дощ; вірна подруга- вірна рима* [9: 15, 19, 36]; *лиха дружина- лиха година* [11: 177].

Типовим є вектор перенесення “тварина” → “людина”. Пор.:

Англійський дискурс	Український дискурс
<i>Fox- a cunning or crafty person.</i>	<i>Лис- хитра, лукава людина.</i>
<i>Sheep- a meek, unimaginative, or easily led person.</i>	<i>Вівця- покірна, ляклива людина.</i>
<i>Dog- an ugly, boring, or crude person.</i>	<i>Пес - погана, негідна людина, посіпака, вислуга.</i>
<i>Pig-a person of piglike character, behaviour, or habits.</i>	<i>Свиня - брудна чи нечесна, підла людина.</i>
<i>Cow- a large, obese, and slovenly woman.</i>	<i>Корова - незграбна, товста, нерозумна жінка.</i>
<i>Dove- an innocent, gentle, or tender person.</i>	<i>Голуб/ голубка - нестливе звертання до чоловіка/ жінки.</i>
<i>Snake- a treacherous person; an insidious enemy (snake in the grass).</i>	<i>Змі я- зла підступна людина.</i>
<i>Puppy- a presuming, conceited, or empty-headed young man.</i>	<i>Щеня, цуцик - зарозумілий молодий чоловік.</i>
<i>Bear-a gruff, burly, clumsy, rude person.</i>	<i>Ведмідь- незграбний, неповороткий чоловік.</i>
<i>Wolf- a cruelly rapacious person</i>	<i>Вовк - уособлення злості та жадібності.</i>
<i>Cat- a woman given to spiteful or malicious gossip.</i>	<i>Кішечка, киця - нестливе, хоч і децю зневажливе звертання до жінки.</i>
<i>Crocodile- a person, who makes a hypocritical show of sorrow.</i>	<i>Крокодил - страховисько.</i>
<i>Mouse-a quiet, timid person.</i>	<i>Миша, мишка - непримітна, тиха (переважно жінка)</i>
<i>Parrot- a person, who without thought or understanding, merely repeats the words or imitates the actions of another</i> [5: 151].	<i>Папуга- той, хто не має власної думки і повторює чужі слова</i> [5: 155].

За допомогою прикметника виражається пасивна ознака предмета чи явища. Прикметникова метафора — це метафора-характеристика, що виражає пасивну ознаку предмета чи явища, поєднує функції номінації і дескрипції з акцентом на дескриптивність метафоричного вислову. Прикметникові метафори часто функціонують паралельно з відповідними за змістом іменниковими метафорами [3]. Наприклад прикметникові метафори за кольором:

англ.: *black art/ deed/ ingratitude/ heart/ despair; blue funk; to be green; born in the purple; white-livered; yellow streak; yellow-bellied* [10: 61, 65, 260, 479, 715, 732].

укр.: *білий світ; жовтороте пташеня; молодий та зелений* [11: 30, 296, 332], *чорні дні, чорне слово, проходить червоною ниткою* [12: 950].

Дієслівна метафора є стилістична фігура, за допомогою якої виражається активна ознака предмета. Дієслово передає інформацію про динаміку розвитку явища, про процесуальність та змінність, про діяльність, яка може перетворювати дійсність за подібністю до інших процесів. “Будучи присудком, — пише А.І Сфімов,— і взагалі центром, який організовує фразу, дієслово, вжите метафорично, часто тягне за собою метафоризацію інших, пов’язаних із ним слів” [13: 234]. Таким чином, багатство і багатозначність семантичної структури, різноманітність семантичних зв’язків надають дієслову особливої експресивності [3]. Основні аспекти концепції Н.Аругіонової вказують на велику роль дієслів у метафоризації мови. Вона зазначає, що фокусом метафори є не іменник з конкретним значенням, а ознакове слово і що основна діюча сила метафоризації — ознаки допоміжного суб’єкта, оболонки метафори. Метафора виникає через предикацію ознак допоміжного суб’єкта. З’ясовуючи сутність метафори, Н.Д.Аругіонова наголошує на провідній ролі дієслова у процесі метафоризації, оскільки функцію предикації найчастіше виконує саме ця частина мови [3]. Як приклад можна навести метафоричне використання дієслів на позначення руху та зміни стану. Пор.:

англ.: *to come to terms; his dreams came true; bring to a conclusion; his voice fell to a whisper; to go strong, to go red in the face; his interests went by the board; fly into a passion; he had a run of good luck* [10: 114, 115, 121, 211, 253, 254, 320, 526].

укр.: *не виходити з голови; ніти в заклад* [11: 112, 354]; *падати духом, серце прилягло* [12: 602, 695].

З небес котяться зорі; Сонце криється за хмару; Так дві краплинки на безкраю моря/ Зустрінуться і в безвісти плинуть; На землю нічка йде./ Зоряне небо ясне/ По небесах жене./ Ідуть зірки юрбою./ А місяць серед них [14: 43, 44, 188, 291].

За прагматичним впливом на адресата віділяють:

– стерті метафори (загальнономовні) (*trite or dead*) [4: 54], в яких уже втрачено свіжість, несподіваність асоціативного зв’язку між віддаленими предметами. Їх вживають усі мовці, не відчуючи фігуральності, відхилення [1: 144]. Пор.:

укр.: *ніжка стола, носик чайника, вушко голки, ручка дверей, мишка (для управління комп’ютером), лапка (у швейній машинці);*

англ.: *neck of a bottle, leg of a table, eye of the needle, the foot of the hill, the back of a chair, the face of a book, the root of a word*.

– метафори-формули (фразеологічні метафори) (*phraseological*). Створені в поезії, Біблії, в образній прозі, дістали широке розповсюдження і стали відомими всім. Експресивна сила цих метафор була частково стерта, але не втрачена в цілому [15: 113]. Пор.:

англ.: *the apple of one's eye; to burn with passion/ anger; to fish for compliments; a flight of fancy; floods of tears, a flood of abuse; to prick up one's ears; ray of hope; a shadow of doubt; a storm of indignation/ laughter/ anger/ applause* [10: 29, 81, 223, 227, 228, 467, 492, 555, 609].

укр.: *глузд за розум завернув; забивати подих; замилувати очі; їсти очима; лізти на рожен; нагріти чуба; носа повісити; очі на лоба вилазять; підняти на сміх; плести язиком; порохом піде за вітром; шкірити зуби* [16: 72, 112, 123, 159, 186, 208, 264, 273, 290, 307, 393].

– оригінальні метафори (original metaphors) [4: 54]. Ці метафори вражають новизною, виразністю, несподіваністю і непередбачуваністю асоціативного зв'язку. Створені уявою мовця, оригінальні метафори не є канонізованими, не зареєстровані в словниках. Пор.:

англ.: *The moon in lonely alleys make/A grail of laughter of an empty ash can; The breeze, unseen but fierce as body loved/ The boat drove onward like a willing slave* [7: 262, 336].

укр.: *Закляв би в тіло ритму й римів/ Розмову місяця з зірками,/ Солодку пісню херувимів/ І шепти ночі між ланами; Коса морозу/ скосила в серці квіт надії; Як ранній легіт, цілує очі/ Ніжний, розкішний туман кохання; Задумана липа молитву шепоче* [14: 15, 46, 49, 89].

Між стертими та оригінальними метафорами відбувається постійна взаємодія. Внаслідок багаторазового повторення оригінальні метафори стають загальноживаними, канонізованими, передбачуваними. Стерті метафори, навпаки, можуть поширюватись, доповнюватись, реалізовуватись в нових непередбачуваних контекстах, відновлюючи свою свіжість, оригінальність.

За рівнем стилістичної забарвленості розрізняють:

– номінативні метафори (nominal) [4: 54], що не мають стилістичного забарвлення. Вони покликані називати об'єкти чи феномени дійсності. Пор.:

укр.: *крило будинку, лопатка, колінна чашечка, рукав річки, гребінь хвилі, глава книги, двірники автомобіля.*

англ.: *the arm of the chair, the foot of the hill, a wing of a plane, the mouth of a river.*

– когнітивні метафори (cognitive) [4: 54], що базуються на переносі якостей одного предмета на інший. Будучи джерелом лексичної полісемії, когнітивні метафори не марковані стилістично. Пор.:

англ.: *the question does not arise; I want to get these jobs out of the road; a vicious circle; he took a poor view of it* [10: 485, 519, 694, 695].

укр.: *Річка вийшла з берегів і затопила всі луки, пасовища; Літо приносить не тільки тепло; В який бік не розженись- мур тебе зустрине, мур такий, що його й собака не перескочить* [17: 10, 11, 194].

– образні метафори (imaginative, or figurative) [4: 54] найбільш виразні з точки зору стилістики. Вони є оказіональними, індивідуальними, яскравими, мальовничими, образними, поетичними. Пор.:

англ.: *Come see the north wind's masonry./ Out of an unseen quarry evermore/ Furnished with tile, the fierce artificer./ Curves his white bastions with projected roof/ Round every windward stake, or tree, or door./ Speeding, the myriad-handed, his wild work/ So fanciful, so savage, naught cares he/ For number or proportion* [7: 116].

Whanne that April with his shoures sote/ The droughte of March hath perced to the rote,/ And bathed every veine in swiche licour./ Of whiche vertue engendred is the flour;/ Whan Zephirus eke with his sote brethe/ Enspired hath in every holt and hethel/ The tendre croppes, and the yonge sonne/ Hath in the Ram his halfe cours yronne./ And smale foules maken melodic./ That slepen alle night with open eye,/ So priketh hem nature in hir cortes [8: 54].

укр.: *острів: Дрімас серед хвиль, спокійний та грізний, Стремить верхами гір над чорний океан./ Байдужий на усе, для нього не страшний/ Ні лопит буруні, ні дикий гураган./ А хоть часами зуб скажених лютих хвиль/ Зранить його нідро і вирве п'ядь землі,-/ Він все стоїть, грізний спокоєм сірих скель,/ І спить спокійним сном, закутаний в імлі; На кучерявих пнях діброви/ Нічка сріблїсті тче основи,/ Срібним промінням тче, гаптує./ Внизу дрижучі листи туї* [14: 76, 573].

Таким чином, метафора як вторинна номінація представляє собою складне і багатогранне явище, що омовляє інноваційні знання про світ шляхом використання існуючих у мові ресурсів, відображаючи змінну багатообразну пізнавальну діяльність. Ідентифікація типологічних особливостей об'єкту дослідження дає змогу зрозуміти функціональні можливості метафоричних фігур в англійській та

українській мовах, виявити специфіку їх практичного застосування та переваги вибору.

SUMMARY

The article is devoted to typological peculiarities of metaphorical shifts in terms of the complex cognitive mechanisms functioning.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- 1 Мацько Л.І., Мацько О.М. Риторика: Навчальний посібник.- К.: Вища школа, 2003.- 311с.
- 2 Арутюнова Н. Д. Теория метафоры. – М.: Прогресс, 1990.- 236 с.
- 3 Х. Дацишин. Морфологічний і синтаксичний принцип структурної класифікації метафор у політичному дискурсі. http://www.franko.lviv.ua/faculty/jur/Internet/PART-6_12.htm
- 4 Єфімов Л.П., Яснецька О.А. Стилїстика англійської мови: дискурсивний аналіз. Учбово-навчальний посібник.- Вінниця: Нова Книга, 2004.- 240 с.
- 5 Ніколенко А.Г. Лексикологія англійської мови- теорія і практика.- Вінниця: Нова Книга, 2007.- 528с.
- 6 А.І. Башук. Ключові концепти поетичної картини світу М.Гумільова в метафоричному осмисленні.: Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. <http://www.lib.ua-ru.net/inode/3993.html>
- 7 Американская поэзия в русских переводах XIX-XX вв. // Сост. Джимбинов. На англ. яз. с параллельным русск. текстом.- М.: Радуга.- 1983.- 672с.
- 8 Английская поэзия в русских переводах (XIV-XIX века) // Сост. М.П. Алексеев, В.В. Захаров, Б.Б. Томашевский. На англ. и русск. яз.- М.: Прогресс,1981.- 684с.
- 9 Максим Рильський. Лірика / Передм. І.Ф.Драча.-К.: Київська правда, 2005.-240с.
- 10 The Oxford Russian Dictionary / Edited by Paul Falla.- Oxford-Moscow, 1999.- 734р.
- 11 Фразеологічний словник української мови. Книга I. Друге видання.- Київ: Наукова думка, 1999.- 528с.
- 12 Фразеологічний словник української мови. Книга II. Друге видання.-Київ: Наукова думка, 1999.- 540с.
- 13 Тошович Бранко. Структура глагольной метафоры // Stylistyka slowianska. - Opole, 1998. - Т. VII. - С. 228-255.
- 14 Поети Молодої музи/ Упоряд., автор передм. М.М.Ільницький.-К.: Дніпро, 2006.- 672с.
- 15 Основы стилистики английского языка: Учебник для ин-тов и фак. иностр. яз./ Ю.М. Скребнев.-2-е изд., испр.-М.: Издательство Астрель, Издательство АСТ, 2003.- 221с.
- 16 Словник українських ідіом / Укладач Удовиченко Г.М. - Київ: Радянський письменник, 1968.- 461с.
- 17 Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологічний словник української мови.- К.: Освіта, 1998.- 224с.

Надійшла до редакції 24 грудня 2007 р.